

ZBRODZIA LUDOBÓJSTWA I ZBRODNIĘ PRZECIWKO LUDZKOŚCI W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM

Tomasz Iwanek

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

ZBRODNIA LUDOBÓJSTWA I ZBRODNIE PRZECIWKO LUDZKOŚCI W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM

Tomasz Iwanek

Zamów książkę w księgarni internetowej

profinfo.pl
księgarnia internetowa

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2015

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Śląski w Katowicach

*Stan prawny na 1 czerwca 2015 r.,
z uwzględnieniem zmian, które wejdą w życie 1 stycznia 2017 r.*

Recenzent

Prof. dr hab. Roman Wieruszewski

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Grażyna Polkowska-Nowak

Opracowanie redakcyjne

Ewa Wiater

Łamanie

Wolters Kluwer

Układ typograficzny

Marta Baranowska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ

Więcej na www.legalnakultura.pl

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by Wolters Kluwer SA, 2015

ISBN 978-83-264-8220-5

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluger.pl

www.wolterskluger.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Książkę tę dedykuję M.S. z miłością, wdzięcznością
i podziękowaniem za niesłabnącą wiarę i optymizm

Spis treści

Wykaz skrótów / 11

Przedmowa / 19

Wstęp / 23

Rozdział 1

Zbrodnie międzynarodowe *sensu stricto* / 35

1.1. Pojęcie zbrodni międzynarodowych / 35

1.2. Kategorie zbrodni międzynarodowych / 54

Rozdział 2

Penalizacja zbrodni międzynarodowych *sensu stricto* / 62

2.1. Międzynarodowe prawo karne i międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych / 62

2.2. Prawo międzynarodowe praw człowieka / 68

2.2.1. Niederogowalne prawa człowieka / 75

2.2.2. Dobra chronione – prawa człowieka a znamiona zbrodni międzynarodowych *sensu stricto* / 81

2.2.3. Wybrane niederogowalne prawa człowieka a znamiona zbrodni międzynarodowych *sensu stricto* / 87

2.2.3.1. Prawo do życia / 87

2.2.3.2. Zakaz tortur / 92

2.2.3.3. Zakaz niewolnictwa / 96

2.3. Penalizacja zbrodni międzynarodowych a normy *ius cogens* / 100

2.4. Normy *ius cogens* w odniesieniu do zbrodni międzynarodowych a immunitet państwa / 111

2.5. Zbrodnie międzynarodowe a zobowiązania *erga omnes* / 117

2.6. Odpowiedzialność za popełnienie zbrodni międzynarodowej *sensu stricto* / 120

- 2.6.1. Zasada jurysdykcji uniwersalnej / 123
- 2.6.2. Zasada *aut dedere aut iudicare* / 129
- 2.7. Interakcje i cechy systemu / 132

Rozdział 3

Kwalifikacja kolektywna / 139

- 3.1. Kryterium ilościowe / 144
- 3.2. Kryterium jakościowe / 150
- 3.3. Grupowe prawa człowieka – druga strona kwalifikacji kolektywnej / 157

Rozdział 4

Zbrodnie przeciwko ludzkości / 163

- 4.1. Pojęcie zbrodni przeciwko ludzkości / 163
- 4.2. Penalizacja zbrodni przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym publicznym / 170
 - 4.2.1. Trybunał norymberski i postępowania następcze / 171
 - 4.2.2. Statuty trybunałów międzynarodowych / 175
 - 4.2.3. Statuty trybunałów hybrydowych / 181
 - 4.2.4. Kodeks przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości / 186
 - 4.2.5. Recepcja definicji zbrodni przeciwko ludzkości do prawa krajowego / 187
- 4.3. Znamiona zbrodni przeciwko ludzkości / 191
 - 4.3.1. Znamiona ogólne zbrodni przeciwko ludzkości / 192
 - 4.3.1.1. Strona podmiotowa / 193
 - 4.3.1.2. Konflikt zbrojny / 198
 - 4.3.1.3. Systematyczny lub zakrojony na szeroką skalę atak / 204
 - 4.3.1.4. Polityka państwa lub organizacji / 215
 - 4.3.1.5. Ludność cywilna / 216
 - 4.3.2. Znamiona szczegółowe zbrodni przeciwko ludzkości – czyny podstawowe / 222
 - 4.3.2.1. Zabójstwo / 223
 - 4.3.2.2. Zniewolenie / 224
 - 4.3.2.3. Tortury / 227
 - 4.3.2.4. Zgwałcenie / 227
 - 4.3.2.5. Uwięzienie / 230
 - 4.3.2.6. Wymuszone zaginięcia / 231

- 4.3.2.7. Eksterminacja / 232
- 4.3.2.8. Deportacja lub przymusowe przemieszczenie ludności / 240
- 4.3.2.9. Prześladowanie / 244
- 4.3.2.10. Apartheid / 252
- 4.3.2.11. Inne czyny nieludzkie / 254

Rozdział 5

Zbrodnia ludobójstwa / 257

- 5.1. Pojęcie zbrodni ludobójstwa / 257
 - 5.1.1. Ludobójstwo w dorobku nauk prawnych i społecznych / 261
 - 5.1.2. Miejsce ludobójstwa w hierarchii zbrodni międzynarodowych *sensu stricto* / 268
- 5.2. Penalizacja zbrodni ludobójstwa w prawie międzynarodowym publicznym / 276
 - 5.2.1. Geneza traktatu / 277
 - 5.2.1.1. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 96(I) / 278
 - 5.2.1.2. Projekt Sekretariatu Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych / 280
 - 5.2.1.3. Projekt komitetu *ad hoc* / 282
 - 5.2.2. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa / 284
 - 5.2.3. Statuty trybunałów międzynarodowych / 290
 - 5.2.4. Statuty trybunałów hybrydowych / 296
 - 5.2.5. Kodeks przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości / 298
 - 5.2.6. Recepja definicji zbrodni ludobójstwa do prawa krajowego / 300
- 5.3. Znamiona zbrodni ludobójstwa / 307
 - 5.3.1. Znamiona ogólne zbrodni ludobójstwa / 309
 - 5.3.1.1. Strona podmiotowa / 309
 - 5.3.1.2. Zamiar specjalny a ludobójstwo kulturowe / 322
 - 5.3.1.3. Całość lub część grupy chronionej / 328
 - 5.3.1.4. Powtarzalność ataków przeciwko grupie / 335
 - 5.3.1.5. Grupy chronione / 337

- 5.3.2. Znamiona szczególów zbrodni ludobójstwa – czyny podstawowe / **350**
 - 5.3.2.1. Zabójstwo / **351**
 - 5.3.2.2. Spowodowanie poważnego uszczerbku na zdrowiu / **354**
 - 5.3.2.3. Zgwałcenie / **356**
 - 5.3.2.4. Rozstrój zdrowia psychicznego / **357**
 - 5.3.2.5. Warunki życia obliczone na spowodowanie zniszczenia fizycznego / **359**
 - 5.3.2.6. Wstrzymanie urodzin / **361**
 - 5.3.2.7. Przymusowe przekazywanie dzieci / **362**
 - 5.3.2.8. Czystki etniczne a ludobójstwo / **365**
 - 5.3.2.9. Inne formy ludobójstwa / **369**

Rozdział 6

Masowe zbrodnie międzynarodowe / 370

- 6.1. Propozycja nowego podejścia / **370**
- 6.2. Elementy i cechy szczególne / **376**
 - 6.2.1. Wartości chronione i przedmiot ochrony / **377**
 - 6.2.2. Masowość i systemowość / **384**
 - 6.2.3. Struktura przestępstwa / **391**
 - 6.2.4. Strona podmiotowa / **396**
 - 6.2.5. Dualizm odpowiedzialności międzynarodowej / **397**
- 6.3. Uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda* / **399**

Bibliografia / **405**

Wykaz źródeł prawa / **439**

Wykaz orzeczeń / **453**

Wykaz skrótów

Akty prawne

- AKPC** Amerykańska Konwencja Praw Człowieka z dnia 22 listopada 1969 r.
- AKPCiL** Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z dnia 27 czerwca 1981 r.
- deklaracja z 1975 r.** Deklaracja w sprawie ochrony wszystkich osób przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 3452(XXX), dok. ONZ nr A/RES/3452(XXX) z dnia 9 grudnia 1975 r.
- EKPC** europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.)
- I Konwencja genewska** Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171 z późn. zm.)
- II Konwencja genewska** Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171 z późn. zm.)

III Konwencja genewska	Konwencja genewska o traktowaniu jeńców wojennych z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171 z późn. zm.)
IV Konwencja genewska	Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171 z późn. zm.)
II Konwencja haska	Konwencja haska z 1899 r. o prawach i zwyczajach wojny lądowej
IV Konwencja haska	Konwencja haska z 1907 r. dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (Dz. U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161)
k.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
KMTW	Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze – nieodłączna część Porozumienia międzynarodowego w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisanego w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz. U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367)
KNZ	Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.)
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
Konwencja ramowa	Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r. (Dz. U. z 2002 r. Nr 22, poz. 209)
Konwencja uzupełniająca	Uzupełniająca konwencja w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnictwa

- podpisana w Genewie dnia 7 września 1956 r. (Dz. U. z 1963 r. Nr 33, poz. 185)
- Konwencja
ws. ludobójstwa** Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 z późn. zm.)
- Konwencja
z 1926 r.** Konwencja w sprawie niewolnictwa podpisana w Genewie dnia 25 września 1926 r. (Dz. U. z 1931 r. Nr 4, poz. 21 z późn. zm.)
- Konwencja
z 1984 r.** Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz. U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378)
- Konwencje
genewskie** Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171 z późn. zm.)
- MPPGSK** Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
- MPPPOP** Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
- PDPC** Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 10 grudnia 1948 r. nr 217 A (III), dok. ONZ nr A/RES/3/217 A
- Protokół
dodatkowy I** Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) sporządzony w Genewie dnia

- 8 czerwca 1977 r. (Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175)
- Protokół dodatkowy II** Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II) sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175)
- Protokół nr 4** Protokół nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzony w Strasburgu dnia 16 września 1963 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175 z późn. zm.)
- Protokół nr 6** Protokół nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci sporządzony w Strasburgu dnia 28 kwietnia 1983 r. (Dz. U. z 2001 r. Nr 23, poz. 266)
- Protokół nr 7** Protokół nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzony dnia 22 listopada 1984 r. w Strasburgu (Dz. U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364)
- Protokół nr 13** Protokół nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, sporządzony w Wilnie dnia 3 maja 2002 r. (Dz. U. z 2014 r. poz. 1155)
- rezolucja 96(I)** rezolucja 96(I) Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych z dnia 11 grudnia 1946 r. (dok. ONZ nr A/RES/96(I) A/64/Add.1 (1946))
- rezolucja nr 3314** rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 14 grudnia 1974 r. nr 3314 w sprawie definicji agresji, dok. ONZ nr A/RES/3314 (XXIX)
- StMTK** Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708)

- StMTKJ** Statut Międzynarodowego Trybunału do Są-
dzenia Osób Odpowiedzialnych za Poważne
Naruszenia Międzynarodowego Prawa Huma-
nitarnego Popelnione na Terytorium byłej Ju-
gosławii od 1991 r., załącznik do rezolucji Rady
Bezpieczeństwa ONZ S/RES/827 (1993) z dnia
25 maja 1993 r. z poprawkami wprowadzonymi
w S/RES/1166 z dnia 13 maja 1998 r.,
S/RES/1329 z dnia 30 listopada 2000 r.
i S/RES/1411 z dnia 17 maja 2002 r.
- StMTKR** Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego
dla Rwandy, załącznik do rezolucji Rady Bez-
pieczeństwa ONZ S/RES/955 (1994) z dnia
8 listopada 1994 r., z poprawkami wprowadzonymi
w S/RES/1165 z dnia 30 kwietnia 1998 r.,
S/RES/1166 z dnia 13 maja 1998 r., S/RES/1329
z dnia 30 listopada 2000 r., S/RES/1411 z dnia
17 maja 2002 r. i S/RES/1431 z 14 sierpnia
2002 r.
- StMTS** Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawied-
liwości (Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90)
- StSTSL** Statut Specjalnego Trybunału do spraw Sierra
Leone, Porozumienie dotyczące Specjalnego
Trybunału do spraw Sierra Leone i Statut Spe-
cjalnego Trybunału do spraw Sierra Leone,
Freetown, 16 stycznia 2002 r. (United Nations
Security Council Official Records, dokument
5/2002/246 dołączony do listu z dnia 6 marca
2002 r. skierowanego przez Sekretarza General-
nego ONZ do Przewodniczącego Rady Bezpie-
czeństwa)
- ustawa nr 10** ustawa nr 10 Sojuszniczej Rady Kontroli dla
Niemiec w sprawie karania osób winnych
zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko poko-
jowi i zbrodni przeciw ludzkości z dnia
20 grudnia 1945 r., Official Gazette of the

- Control Council for Germany, Berlin, 31 January 1945
- ustawa z 2001 r.** ustawa z 2001 r. o powołaniu Nadzwyczajnych Izb Sądowych dla Kambodży (NS/RKM/1004/006)
- VStGB** ustawa Völkerstrafgesetzbuch – niemiecki kodeks zbrodni przeciwko prawu międzynarodowemu z dnia 26 czerwca 2002 r. (Bundesgesetzblatt I, s. 2254)

Czasopisma i publikatory

- AJIL** American Journal of International Law
- EJIL** European Journal of International Law
- GSP** Gdańskie Studia Prawnicze
- GSP-Prz. Orz.** Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa
- ICLR** International Criminal Law Review
- JICJ** Journal of International Criminal Justice
- KPPubl.** Kwartalnik Prawa Publicznego
- M.P.** Monitor Polski
- MPYUNL** Max Planck Yearbook of United Nations Law
- OSNC** Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
- PiP** Państwo i Prawo
- Prok. i Pr.** Prokuratura i Prawo
- PYIL** Polish Yearbook of International Law
- SM** Sprawy Międzynarodowe
- St. Iur.** Studia Iuridica
- St. Iur. Lubl.** Studia Iuridica Lublinensia
- St. Iur. Tor.** Studia Iuridica Toruniensa
- St. Praw.** Studia Prawnicze

St. Praw. KUL	Studia Prawnicze Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
WPP	Wojskowy Przegląd Prawniczy

Organizacje międzynarodowe i inne instytucje

AfTPCiL	Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów
ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
ICISS	International Commission on Intervention and State Sovereignty
KBWE	Konferencja Współpracy i Bezpieczeństwa w Europie
MATPC	Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka
MTK	Międzynarodowy Trybunał Karny
MTKJ	Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii
MTKR	Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy
MTS	Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
RB ONZ	Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych
RGS	Rada Gospodarczo-Społeczna Organizacji Narodów Zjednoczonych
SA	sąd apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
STSL	Specjalny Trybunał do spraw Sierra Leone
STSM	Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej
UNMIK	United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (Misja Tymczasowej Administracji Organizacji Narodów Zjednoczonych w Kosowie)

- UNTAET** United Nations Transitional Administration in East Timor (Tymczasowa Administracja Organizacji Narodów Zjednoczonych w Timorze Wschodnim)
- ZO ONZ** Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych

Przedmowa

Monografia, którą Czytelnik trzyma w ręku, stanowi zwieńczenie sześciu lat badań nad problematyką części szczególnej międzynarodowego prawa karnego. Jednocześnie jest ona przeformułowaną i znacznie skróconą wersją rozprawy doktorskiej, obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Zainteresowanie autora zbrodniami międzynarodowymi datuje się od czasu napotkania kontrowersji związanych z rozpowszechnionym w Polsce i na świecie nadużywaniem terminu „ludobójstwo” w dyskursie publicznym oraz medialnym. Wszak regularnie stosuje się to bardzo ostre i naładowane aksjologicznie pojęcie na określenie zdarzeń nieodpowiadających w pełni mającemu je określać słowu. Pierwotnie zatem praca ta miała dotyczyć jedynie zbrodni ludobójstwa i stanowić próbę nawiązania dyskusji z innymi opracowaniami doktryny dotyczącymi tej najpoważniejszej ze zbrodni. Jednakże w toku prowadzonych badań wyłonił się inny problem, na który literatura przedmiotu zwraca czasem uwagę, ale do tej pory nie była w stanie zaproponować jego rozwiązania. Zagadnieniem tym jest inherentne podobieństwo normatywnie zbrodni ludobójstwa do niektórych spośród zbrodni przeciwko ludzkości. To podobieństwo nie tylko dotyka przedmiotu ochrony oraz prakseologii ścigania i karaniania sprawców tych zbrodni, ale też sięga znacznie głębiej, w najpełniejszej mierze w kontekście ich znamion, których zakresy pozostają w stosunku krzyżowania się. Wobec tego już w toku rozpoczętych badań zmianie i poszerzeniu uległ temat opracowania, od tej pory skupiający się na porównaniu oraz analizie zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni ludobójstwa. Dodatkowym czynnikiem inspirującym dalsze prace było to, że nie powstała dotychczas w nauce polskiej monografia, której celem byłoby porównanie i przeanalizowanie zależności między postaciami prawnymi zbrodni przeciwko ludzkości a zbrodnią ludobójstwa. Żadna z dostępnych pozycji literatury krajowej i zagra-

nicznej nie ujęła dotąd porównawczo obu wskazanych typów zbrodni, identyfikując ich zależności, podobieństwa i różnice w aspekcie odpowiedzialności osoby fizycznej i państwa za ich popełnienie.

Tematyka, z którą praca niniejsza próbuje się zmierzyć, jest wielowątkowa, skomplikowana, rozległa oraz w znacznej części kontrowersyjna w doktrynie i orzecznictwie. Międzynarodowe prawo karne cały czas pozostaje *in statu nascendi*, wobec czego niektóre jego aspekty są niedostatecznie wyjaśnione przez piśmiennictwo, a inne wręcz nie powstały (co szczególnie boleśnie dotyczy braku wykształconej i dojrzałej części ogólnej tej poddyscypliny prawa karnego). Monografia ta proponuje przekrojowe i analityczne ujęcie tematu, nieograniczone tylko do jednej ze zbrodni, jak często czyni się w literaturze. Przeciwnie, poszukuje się w niej holistycznego ujęcia omawianej tematyki, starając się zaprezentować ją systemowo oraz porównawczo. Autor może jedynie mieć nadzieję, że Czytelnik nie spojrzy zbyt krytycznie na wynik tych prób, mających wszak charakter w pewnym sensie nowatorski.

Natura poruszanej problematyki spowodowała, że pracę charakteryzują dwie cechy. Pierwszą jest jej stosunkowo duża objętość, niezbędna do dokonania analizy dwóch typów zbrodni. Drugą jest przyjęty układ treści. W celu zachowania maksymalnej prostoty oraz precyzji monografia oparta jest na jasnym podziale przedmiotowym treści oraz na konsekwentnym zastosowaniu tych samych narzędzi badawczych do każdej z analizowanych zbrodni. Struktura pracy została podzielona na trzy części i odpowiada stosowanej metodzie analityczno-syntetycznej, ujmując omawianą tematykę w sposób indukcyjny. Pierwsza część, złożona z rozdziałów 1–3, ma charakter części ogólnej. Jej celem jest przedstawienie zarysu systemu prawa międzynarodowego dotyczącego zbrodni międzynarodowych, zidentyfikowanie interakcji między jego elementami, jak również próba wyłonienia kategorii tzw. zbrodni międzynarodowych *sensu stricto* i umiejscowienia w niej zbrodni ludobójstwa oraz zbrodni przeciwko ludzkości. Zwieńczeniem tej części wywodu jest rozdział 3, który identyfikuje cechę szczególną właściwą tylko dla zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni ludobójstwa – kwalifikację kolektywną. Część druga ma charakter części szczególnej, złożonej z rozdziałów 4 i 5. Jej treść obejmuje przeprowadzenie dokładnej analizy dogmatycznej (w tym prawnoporównawczej) definicji i struktury znamion zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni ludobójstwa. Część trzecia ma charakter syntezy, prowadzi do wyciągnięcia wniosków teoretycznych i praktycznych oraz do zaproponowania

sposobu ich wykorzystania w praktyce stosowania prawa międzynarodowego publicznego.

Książka ta nie mogłaby powstać bez pomocy, życzliwości i wsparcia wielu osób, którym pragnę złożyć serdeczne wyrazy szacunku i wdzięczności. W szczególności pragnę podziękować prof. dr hab. Barbarze Mikołajczyk za opiekę naukową oraz prof. zw. dr hab. Genowefie Grabowskiej i prof. dr. hab. Kazimierzowi Lankoszowi za przychyłność i wszystkie uwagi. Wyjątkowe wyrazy wdzięczności pragnę złożyć prof. dr. hab. Romanowi Wieruszewskiemu. Pragnę także podziękować patronom, wykładowcom i władzom Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury w Krakowie.

Na końcu, lecz w żadnym razie nie na ostatnim miejscu, pragnę podziękować Trojgu Najbliższym, których stałe wsparcie i pomoc pozwoliły tej rozprawie powstać.

Katowice, maj 2015 r.

Wstęp

Zbrodnie międzynarodowe odznaczają się wyjątkowym i niepowtarzalnym charakterem normatywnym, kryminologicznym i aksjologicznym. Stanowią one czyny nieznaające odpowiedników wśród normalnych zachowań stypizowanych jako przestępstwa w systemach krajowego prawa karnego¹. Tematyka ta stanowi ciągle mało opracowany w polskiej literaturze przedmiotu dział prawa międzynarodowego publicznego, w szczególności w odniesieniu do postaci prawnej tych zbrodni i ich definicji funkcjonujących w regulacjach międzynarodowego prawa karnego. Przepisy prawa dotyczące zbrodni międzynarodowych ewoluują wskutek działalności organów międzynarodowych oraz polityki państw. Tworzone są nowe trybunały międzynarodowe, a te dotychczas funkcjonujące dokonują przemian w swoim orzecznictwie i rozbudowują koncepcje leżące u podstaw systemu odpowiedzialności jednostki przed prawem międzynarodowym. Napotyka się coraz to nowe kontrowersje polityczne i historyczne. Przy tym regulacje prawne podlegają zmianom i przekształceniom, a potrzeba skutecznego stosowania przepisów penalizujących najpoważniejsze naruszenia prawa międzynarodowego ciągle niestety nie ustaje. Przy tym podkreślić należy, że penalizacja rozumiana jest w tej pracy jako uznanie przez ustawodawcę danego czynu za czyn zabroniony, a w tym kontekście za czyn sprzeczny z prawem międzynarodowym publicznym. Rozbudowany, rozproszony i zróżnicowany zbiór przepisów prawa międzynarodowego publicznego dotyczących zbrodni międzynarodowych *sensu largo* obarczony jest wieloma lukami prawnymi, wywołuje wątpliwości interpretacyjne oraz powstawanie wzajemnie sprzecznych

¹ Praktycznie w każdym wewnętrznym porządku prawnym istnieją czyny zabronione odpowiadające swoim zakresem zbrodniom międzynarodowym. Recepja definicji zbrodni międzynarodowych do krajowych systemów prawa karnego miała jednak charakter wtórny wobec regulacji międzynarodowego prawa publicznego i międzynarodowego prawa karnego.

poglądów doktryny i orzecznictwa, które zasługują na uszeregowanie, usystematyzowanie i ocenę. Dodatkowo tematyka ta zasługuje na uwagę także z tego powodu, że jest niezwykle istotna z punktu widzenia funkcjonowania prawa jako takiego i dotyka najważniejszych chronionych przez nie wartości. Masowe i okrutne zbrodnie wstrząsają sumieniem ludzkości i rażąco naruszają najpoważniejsze i najważniejsze, żywotne, dobra prawne jednostek, grup ludzkich, społeczności międzynarodowej i państw jako takich. Pełny obraz okrucieństw, z którymi regularnie styka się prawo międzynarodowe, wymyka się opisom nawet najbardziej spektakularnych przejawów powszechnej przestępczości kryminalnej. Zbrodnie międzynarodowe osiągają poziom niezwykle brutalnych zachowań, wśród których nabicie na pal odciętych ramion wciąż żywej ofiary, na jej oczach, nie jest nadzwyczajnym lub niespotykanym zachowaniem sprawcy². Zdolność człowieka do dopuszczania się zła najpełniej wyraża się właśnie w czynach określanych jako zbrodnie międzynarodowe. Dlatego też ich popełnienie godzi w podstawowe ogólnoludzkie wartości. Pozbawiają one ofiary fundamentalnych praw i godności, łamiąc zasady prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych oraz naruszając prawa człowieka³. Odnosząc się do wyjątkowej natury takich właśnie czynów, sędzia Sądu Najwyższego USA Robert Jackson, pełniący wtedy funkcję głównego oskarżyciela z ramienia delegacji amerykańskiej w Międzynarodowym Trybunale Wojskowym w Norymberdze, powiedział: „Wyrządzone krzywdy, które mamy potępić i ukarać, były dokonane z premedytacją, były tak złowrogie i tak katastrofalne w skutkach, że cywilizacja jako taka nie może pozwolić sobie na ich zignorowanie, gdyż nie przetrwa ich ponownego popełnienia”⁴.

W celu zwalczania takich właśnie zjawisk masowej i okrutnej przestępczości, godzących potencjalnie w samo przetrwanie cywilizacji, wspólnota międzynarodowa stworzyła specjalną gałąź prawa i określiła nowe typy zbrodni wraz z nazwami koniecznymi do opisanía wyjątko-

² Sytuacja taka miała miejsce w jednej ze spraw rozstrzyganych przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy, gdzie czyn ten został zakwalifikowany jako zabójstwo stanowiące zbrodnię przeciwko ludzkości. Szerzej wyrok Izby Orzekającej z dnia 28 kwietnia 2005 r. w sprawie ICTR-95-IB-T *Prokurator v. Muhimana*, § 393.

³ M. Płachta, *Międzynarodowy Trybunał Karny*, t. 1, Kraków 2004, s. 358.

⁴ Second Day, Wednesday, 11/21/1945, Part 04 (w): *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, vol. 2, *Proceedings: 11/14/1945–11/30/1945. Official Text in the English Language*, Norymberga 1947, s. 98–99.

wych czynów i zachowań – zbrodnie międzynarodowe. R. Lemkin, tworząc pojęcie ludobójstwa, wskazywał trafnie, że „nowe koncepcje wymagają nowych terminów”⁵. Jest to tym bardziej zasadne, że naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych oraz międzynarodowego prawa karnego coraz częściej identyfikowane są jako łączące się z „systemową kryminalnością” albo z „kolektywnym czynieniem zła”⁶. Kolektywne czynienie zła oznacza, że zbrodnie takie popełniane są w wyjątkowej, masowej skali albo w kontekście systematycznego wzoru aktów przemocy⁷, co wyraźnie oddziela je od zwykłych zbrodni. Innym aspektem tego samego zjawiska jest popełnianie ich najczęściej przez wielu sprawców, których wspólne, choć bezpośrednio niepowiązane ze sobą, działania razem tworzą pewien wzorzec zachowań skierowanych przeciwko większej grupie ofiar.

Typizacja, nazewnictwo i charakterystyka prawna poszczególnych zbrodni międzynarodowych do dzisiaj budzą wątpliwości, mimo że są obecne w języku prawa międzynarodowego od połowy XX wieku. W kontekście polskim liczne kontrowersje budzi kwalifikacja prawna zbrodni katyńskiej, co do której toczy się zadawniony spór, czy stanowić ona miała zbrodnię wojenną, zbrodnię przeciwko ludzkości czy zbrodnię ludobójstwa. Problem ten występuje nie tylko w piśmiennictwie naukowym, ale i w dokumentach o charakterze prawnym i politycznym, w tym w dokumentach międzynarodowych, oraz w stanowiskach poszczególnych państw, wśród których tylko część uznaje wydarzenia katyńskie za ludobójstwo⁸. Uchwałą Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 września 2009 r. upamiętniającą agresję Związku Radzieckiego na Polskę 17 września 1939 r. (M.P. Nr 63, poz. 831), odnosząc się do ofiar i losu krajów Europy Środkowo-Wschodniej, wskazano: „Organizacja systemu, długotrwałość i skala zjawiska nadały tym zbrodniom, w tym zbrodni katyńskiej, znamiona ludobójstwa”. Sformułowaniu ostatecznej treści tej uchwały towarzyszyły bardzo silne kontrowersje polityczne, które znalazły swoje odbicie w dyskursie me-

⁵ R. Lemkin, *Axis rule in occupied Europe: laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*, Washington 1944, s. 79.

⁶ Por. E. van Sliedregt, *The Criminal Responsibility of Individuals for Violations of International Humanitarian Law*, The Hague 2003, s. 4–5; M.A. Drumbl, *Atrocity, Punishment and International Law*, Cambridge 2007, s. 3–6, 15, 26–29.

⁷ W kontekście zbrodni przeciwko ludzkości, por. L. May, *Crimes Against Humanity: A Normative Account*, Cambridge 2005, s. 122–124.

⁸ R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 13–14.

dialnym oraz prawnym. Tekst uchwały nie nazywa jednak zbrodni katyńskiej *explicite* zbrodnią ludobójstwa, ograniczając się do stwierdzenia, że nosiła ona „znamiona” zbrodni ludobójstwa. Sformułowanie takie budzi oczywiste wątpliwości prawne. Sponsorowane przez polskich deputowanych do Parlamentu Europejskiego oświadczenie Delegacji do Komisji Współpracy Parlamentarnej Unia Europejska – Rosja z dnia 11 maja 2010 r. także określa zbrodnię katyńską jako „zbrodnię wojenną mającą znamiona ludobójstwa” (w oryginale – *a war crime having the character of genocide towards Polish officers in Katyn*)⁹. Z kolei w uchwale Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 września 2007 r. w 68. rocznicę agresji sowieckiej na Polskę (M.P. Nr 64, poz. 723) wskazano, że Senat „przypomina o tym tragicznym rozdziale w polsko-rosyjskich stosunkach, odrzucając próby fałszowania historii, pomniejszania zbrodni komunistów, odmowy nazywania zbrodni katyńskiej ludobójstwem”. Tymczasem w jeszcze innej, wcześniejszej o rok, uchwale Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 kwietnia 2006 r. w sprawie rocznicy Zbrodni Katyńskiej (M.P. Nr 32, poz. 349) używa się dla jej określenia jedynie pojęcia zbrodni, bez dodatkowych kwalifikatorów. Problem związany z właściwym określeniem zbrodni międzynarodowych napotkano również przy dyskusji politycznej dotyczącej zbrodni wołyńskiej. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r. w sprawie uczczenia 70. rocznicy Zbrodni Wołyńskiej i oddania hołdu Jej ofiarom (M.P. poz. 606) stanowi: „Zorganizowany i masowy wymiar Zbrodni Wołyńskiej nadał jej charakter czystki etnicznej o znamionach ludobójstwa”. Na uwagę zasługuje kwestia wskazania na masowy i systematyczny charakter tej zbrodni, gdyż te cechy zbrodni międzynarodowych zdecydowanie zasługują na dalsze przeanalizowanie. Jednocześnie jednak uchwała ta nie unika nazwania zbrodni wołyńskiej zarówno czystką etniczną, jak i ludobójstwem. Pojęcie czystki etnicznej jest przy tym pojęciem nieznanym przepisom międzynarodowego prawa karnego. Podobne kontrowersje budziła i budzi sprawa zbrodni popełnianych w Darfurze, określonych przez komisję ekspertów Organizacji Narodów Zjednoczonych jako zbrodnie

⁹ Pełny tekst oświadczenia w języku angielskim można znaleźć na stronach internetowych Parlamentu Europejskiego pod adresem <http://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-ru/publications.html>.

przeciwko ludzkości, natomiast przez dużą część przedstawicieli doktryny jako zbrodnia ludobójstwa¹⁰.

Należy podkreślić, że wskazane wyżej spory nie dotyczą wyłącznie zdarzeń związanych z historią i polityką Polski. Podobne problemy na forum międzynarodowym budzi także właściwa kwalifikacja Holodomoru (Wielkiego Głodu) na Ukrainie, który R. Serbyn jednoznacznie kwalifikuje jako zbrodnię ludobójstwa¹¹. Z kolei Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w rezolucji nr 1723 (2010)¹² z dnia 28 kwietnia 2010 r. w sprawie upamiętnienia ofiar Wielkiego Głodu (Holodomor) w byłym ZSRR odniosło się do potrzeby zdecydowanego potępienia takich zbrodni i podkreśliło, że ukraińskie prawo traktuje Wielki Głód jako zbrodnię ludobójstwa. Stanowisko Rosji jest w tej sprawie odmienne. Silne napięcia międzynarodowe budzi także masakra Ormian z 1915 r., wobec której stale napotyka się opór Turcji w przyznaniu, że zbrodnia ta miała charakter ludobójstwa. Parlament Europejski wielokrotnie zajmował stanowisko w tej sprawie. Między innymi w raporcie z dnia 28 lutego 2002 r.¹³ potwierdził swoje wcześniejsze stanowisko wobec tego problemu, wyrażane już od 1987 r. i uznające masakrę Ormian za ludobójstwo, a w rezolucji z dnia 28 września 2005 r.¹⁴ przyjął, że uznanie tego faktu przez Turcję stanowi warunek konieczny do otwarcia negocjacji w sprawie jej członkostwa w Unii Europejskiej. Rada Europy przyjmuje podobne stanowisko, uznając w pisemnej deklaracji z dnia 24 kwietnia 2001 r. za warunek rozwijania dobrych stosunków z Turcją właśnie przyznanie przez to państwo, że masakra Ormian miała charakter ludobójstwa¹⁵.

¹⁰ Szerzej na ten temat, wraz z odpowiednimi pozycjami literatury, zob. podrozdział 3.1.

¹¹ R. Serbyn, *Holodomor: The Ukrainian Genocide* (w:) A. Bieńczyk-Missala, S. Dębski (red.), *Rafał Lemkin. A Hero of Humankind*, Warszawa 2010, s. 205–232.

¹² Resolution 1723 (2010) *Commemorating the victims of the Great Famine (Holodomor) in the former USSR* (w:) Parliamentary Assembly, Adopted Texts, 2010 Ordinary Session (Second Part) 26–30 April 2010, Council of Europe 2010.

¹³ Report on the communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the European Union's relations with the South Caucasus, under the partnership and cooperation agreements [COM(1999) 272 – C5-0116/1999 – 1999/2119(COS)], UE A5-0028/2002.

¹⁴ Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie otwarcia negocjacji z Turcją z dnia 28 września 2005 r., UE P6_TA(2005)0350.

¹⁵ Pisemna deklaracja Zgromadzenia Parlamentarnej Rady Europy z dnia 24 kwietnia 2001 r., dok. nr 9056.

Problemy z wyróżnieniem i nazwaniem poszczególnych zbrodni międzynarodowych napotyka nie tylko sfera prawa powszechnego, polityki i mediów. Nawet stosujące międzynarodowe prawo karne wyspecjalizowane trybunały napotyka trudności z rozróżnieniem i wykorzystaniem istniejących przepisów. W sprawie generała Radislava Krsticia, dotyczącej ludobójstwa w Srebrenicy w 1995 r., Izba Orzekająca Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii w wyroku z dnia 2 sierpnia 2001 r. w sprawie IT-98-33-T *Prokurator v. Krstić* przypisała oskarżonemu popełnienie zbrodni ludobójstwa, natomiast Izba Apelacyjna w wyroku z dnia 19 kwietnia 2004 r. w sprawie IT-98-33-A *Prokurator v. Krstić* zmieniła to orzeczenie i przypisała oskarżonemu współudział w popełnieniu tej zbrodni. Odmienny problem ilustruje sprawa Radovana Karadzicia rozstrzygana przed tym samym trybunałem, w której dnia 19 października 2009 r. doszło do wniesienia trzeciego, zmienionego aktu oskarżenia, obejmującego między innymi zarzut popełnienia zbrodni ludobójstwa na terenie, innych niż Srebrenica, gmin Bośni i Hercegowiny¹⁶. Następnie, w połowie 2012 r., Izba Orzekająca Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii wydała wyrok uniewinniający oskarżonego od wszystkich postawionych mu zarzutów, powołując się na brak dostatecznych dowodów sprawstwa w trybie art. 98bis Statutu¹⁷ Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii¹⁸. Wyrok ten został uchylony wskutek złożonej przez prokuratora apelacji, a cała sprawa została przekazana do ponownego rozpoznania¹⁹. W jeszcze innej znaczącej sprawie, przeciwko generałowi Ante Gotovinie²⁰, w dniu

¹⁶ Zarzucającego Radovanowi Karadziciowi popełnienie zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennej w postaci naruszenia praw i wycieczek wojennych. Zob. Trzeci (zmieniony) akt oskarżenia z dnia 27 lutego 2009 r. w sprawie IT-95-5/18-PT *Prokurator v. Karadžić*.

¹⁷ Dokument ONZ S/RES/827 z dnia 25 maja 1993 r. z poprawkami wprowadzonymi w S/RES/1166 z dnia 13 maja 1998 r., S/RES/1329 z dnia 30 listopada 2000 r. i S/RES/1411 z dnia 17 maja 2002 r.

¹⁸ Wyrok Izby Orzekającej z dnia 28 czerwca 2012 r. w sprawie IT-95-5/18-T *Prokurator v. Karadžić*. Należy zwrócić uwagę na głosę krytyczną do tego wyroku, zob. K. Wierczyńska, głos do wyroku MTKJ z dnia 28 czerwca 2012 r. w sprawie IT-95-5/18-T, GSP-Prz. Orz. 2012, nr 3, s. 151–160.

¹⁹ Wyrok Izby Apelacyjnej w trybie art. 98bis z dnia 11 lipca 2013 r. w sprawie IT-9S-SI18-AR98bis.1 *Prokurator v. Karadžić*.

²⁰ Odpowiednio, por. wyrok Izby Orzekającej z dnia 15 kwietnia 2011 r. w sprawie IT-06-90-T *Prokurator v. Gotovina [i in.]* oraz wyrok Izby Apelacyjnej z dnia 16 listopada 2012 r. w sprawie IT-06-90-A *Prokurator v. Gotovina [i in.]*.

16 listopada 2012 r. doszło do ingerencji przez Izbę Apelacyjną Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii w wyrok skazujący oskarżonego w pierwszej instancji i jego zmiany przez uniewinnienie. Wszystko to świadczy nie tylko o trudnościach natury dowodowej towarzyszącym postępowaniom o zbrodnie międzynarodowe, lecz także o trudnościach związanych ze stosowaniem międzynarodowego prawa karnego oraz jego poprawną i powtarzalną wykładnią.

Należy stwierdzić, że nawet dla prawników i trybunałów międzynarodowych, różnice między poszczególnymi zbrodniami międzynarodowymi, w szczególności zbrodniami przeciwko ludzkości, a zbrodnią ludobójstwa pozostają niejasne. W efekcie stosowanie prawa międzynarodowego jest utrudnione, a problemy wykładni przenikają do procesów karnych, powodując ich przedłużanie i utrudnianie. Dzieje się tak mimo długiego czasu obowiązywania Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 z późn. zm.), która stanowi wzór dla rozwiązań przyjętych przez inne instrumenty prawa międzynarodowego dla definiowania zbrodni ludobójstwa. Co więcej, proces ten następuje także pomimo istnienia ustabilizowanej zwyczajowej definicji zbrodni przeciwko ludzkości. Zbrodnie te, chociaż nie zostały uregulowane w wyspecjalizowanej konwencji międzynarodowej, typizowane są we wszystkich aktach międzynarodowego prawa karnego w podobny sposób. Przyporządkowany do każdej z tych zbrodni jest znaczny dorobek orzecznictwa sądów krajowych i międzynarodowych, jak również obfite opracowanie doktrynalne oraz wiele prac z zakresu nauk społecznych. Ciągłe istnieją niepewność i kontrowersje co do zakresu pojęciowego definicji zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni ludobójstwa.

Nie może ująć uwagi, że zgodnie z poglądami T. Merona i W.A. Schabasa zbrodnia ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości należą do wspólnego gatunku (*genus*) zbrodni międzynarodowych²¹. Pogląd wskazujący, że między tymi zbrodniami zachodzi stosunek krzyżowania się zakresów i że stanowią one wspólnie jedną szerszą ka-

²¹ T. Meron, *International Criminalization of Internal Atrocities*, AJIL 1995, t. 89, nr 3, s. 558; W.A. Schabas, *Raphael Lemkin. Genocide and Crimes Against Humanity* (w:) A. Bieńczyk-Missala, S. Dębski (red.), *Rafał Lemkin. A Hero of Humankind*, Warszawa 2010, s. 250–256; tenże, *National Courts Finally Begin to Prosecute Genocide, the „Crime of Crimes”*, JICJ 2003, t. 1, nr 1, s. 39–63.

tegorię, wydaje się rozpowszechniony w literaturze²². W istocie bowiem zbrodnie te dotyczą zjawisk masowych, rozległych, w których ofiarami padają całe zbiorowości ludzkie. Pogląd powyższy uzyskał także akceptację w orzecznictwie. Część wyroków Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy (szczególnie w sprawach *Kupreskić*, *Krstić*, *Tadić* i *Kayishema*, a więc w jednych z najbardziej znaczących) wskazuje na dalekosiężne podobieństwa między tymi zbrodniami i odwołuje się właśnie do pojęcia wspólnego rodzaju, do którego te zbrodnie miałyby należeć²³. Mimo to niezasadny byłby pogląd o całkowitej jedności tych zbrodni lub o tożsamości ich zakresów, albowiem w sensie prawnym zbrodnie te stanowią oddzielne byty uregulowane w odrębnych przepisach. Podobieństwa między nimi nie mogą jednak zostać zignorowane.

Wobec powyższego należy stwierdzić, że pomiędzy zbrodnią ludobójstwa a niektórymi formami zbrodni przeciwko ludzkości (m.in. eksterminacją, deportacją, prześladowaniem) istnieją trzy płaszczyzny podobieństwa: na poziomie treści i zakresu definicji zbrodni oraz struktury ich znamion (podobieństwo normatywne), jak również na poziomie aksjologicznym i funkcjonalnym.

Po pierwsze, regulacja prawa międzynarodowego dotycząca zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości wykazuje następujące podobieństwa normatywne oznaczające, że dla bytu obu zbrodni:

- 1) konieczne jest istnienie systematycznego wzorca zachowań sprawców;
- 2) konieczne jest wystąpienie szczególnej rozszerzonej formy strony podmiotowej w postaci tzw. zamiaru specjalnego albo świadomości brania udziału w ataku przeciwko ludności cywilnej;

²² A.K.A. Greenawalt, *Rethinking Genocidal Intent: The Case for a Knowledge-Based Interpretation*, Columbia Law Journal 1999, t. 99, s. 2259, 2293; M. Frulli, *Are Crimes Against Humanity More Serious than War Crimes?*, EJIL 2001, t. 12, nr 2, s. 329; Y. Dinstejn, *The Collective Human Rights of Religious Groups: Genocide and Humanitarian Intervention*, Israel Yearbook of Human Rights 2000, t. 30, s. 234–236; D.L. Nersessian, *Genocide and Political Groups*, Oxford 2010, s. 174–175.

²³ Wyroki Izby Orzekającej: z dnia 7 maja 1997 r. w sprawie IT-94-1-T *Prokurator v. Tadić*, § 622, 655, z dnia 21 maja 1999 r. w sprawie ICTR-95-1-T *Prokurator v. Kayishema i Ruzindana*, § 89, z dnia 14 stycznia 2000 r. w sprawie IT-95-16-T *Prokurator v. Kupreskić [i in.]*, § 636, i z dnia 2 sierpnia 2001 r. w sprawie IT-98-33-T *Prokurator v. Krstić*, § 553.

- 3) zbliżone do siebie są tzw. czyny podstawowe, stanowiące kanwę strony przedmiotowej (w formach takich jak m.in. zabójstwo, zniewolenie, spowodowanie uszkodzenia ciała);
- 4) istnieje konieczność skierowania zachowania sprawców przeciwko określonym grupom ofiar (a zatem ofiary są kwalifikowane podmiotowo).

W szczególności wyraźnie podobne w definicjach obu zbrodni są kwalifikacje podmiotowe sprawcy i ofiary – sprawcą może być zarówno państwo (bezpośrednio przez swoje organy i pośrednio przez podmioty kontrolowane), jak i jednostka (niezależnie od jej pozycji lub stanowiska, w tym ewentualnego udziału we władzach państwa, przy czym co do zasady sprawstwo indywidualne następuje w konfiguracji odpowiadającej tzw. makroprzestępczości przy rozległej i skomplikowanej piramidzie zależności między poszczególnymi osobami), ofiarą zaś może być dowolna osoba fizyczna, pod warunkiem jednak, że należy ona do określonej grupy ludzkiej. Co do zasady w przypadku popełnienia jednej z tych zbrodni zachodzi masowe, bardzo poważne, naruszenie podstawowych praw człowieka, które objawiać się będzie najczęściej w wielości ofiar oraz skali okrucieństw.

W aspekcie normatywnym należy zatem wskazać także na dualizm odpowiedzialności za popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni ludobójstwa. Nie ulega bowiem wątpliwości, że państwo ponosi odpowiedzialność międzynarodową za popełnienie zbrodni międzynarodowych bądź za dopuszczenie do ich popełnienia²⁴. Oczywiście jest przy tym, że to zawsze określone jednostki dopuszczają się będą czynów zabronionych. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości badał tę kwestię w sprawie *Stosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa (Bośnia v. Serbia)*²⁵, gdzie stwierdzono, że Serbia naruszyła prawo międzynarodowe przez zaniechanie zapobiegnięcia aktowi ludobójstwa w Srebrenicy. Występuje więc równoległość i dualizm odpowiedzialności przed prawem międzynarodowym za

²⁴ Por. W. Czaplinski, *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009, s. 197–211; W. Czaplinski, *Skutki prawne nielegalnego użycia siły w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1993, s. 109–117; K. Wierczyńska, *Odpowiedzialność państwa a odpowiedzialność jednostek* (w:) A. Kozłowski, B. Mielnik (red.), *Odpowiedzialność międzynarodowa jako element porządku prawnego*, Wrocław 2009, s. 364–369.

²⁵ Wyrok MTS z dnia 26 lutego 2007 r. w sprawie *Stosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa (Bośnia i Hercegowina v. Serbia)*, ICJ Reports 2007, § 377–450.

popęlnienie zbrodni międzynarodowych, w szczególności właśnie w stosunku do zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości²⁶. Konsekwencją takiego twierdzenia jest to, iż odpowiedzialność za jedno zachowanie, jeden czyn, może ponieść według absolutnie odmiennych zasad zarówno osoba fizyczna będąca jego sprawcą, jak i państwo.

Po drugie, podobne lub tożsame są wartości chronione (przedmiot ochrony) przez penalizację obu tych zbrodni, które mają postać wartości indywidualnych oraz grupowych (kolektywnych). Strona przedmiotowa tych zbrodni składa się z takich samych czynów zabronionych (a ściślej – ich znamion), obarczonych wymogiem bycia częścią ataku zakrojonego na szeroką skalę. Dla zbrodni przeciwko ludzkości ten wymóg ujęty jest w art. 7 ust. 1 Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzonego w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 78 poz. 708) jako czyn „popęlniony w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej”. Dla zbrodni ludobójstwa wymóg ten nie został zdefiniowany *explicite* w Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego, lecz znaleźć go można w Elementach Definicji Zbrodni²⁷, które wymagają, aby każdy z czynów podstawowych popęlniony został w kontekście wyraźnego wzorca podobnych zachowań skierowanych przeciwko grupie chronionej.

Po trzecie, między zbrodniami występuje podobieństwo funkcjonalne, które oznacza, iż z powodu daleko posuniętego krzyżowania się zakresów czynów podstawowych mogących stanowić zarówno zbrodnie przeciwko ludzkości, jak i zbrodnię ludobójstwa, stosowanie prawa przez trybunały międzynarodowe jest niespójne, a definicje obu analizowanych zbrodni niepewne i przenikające się. Przy tym można także zaobserwować, wynikającą z powyższego stanu, subsydiarną rolę zbrodni przeciwko ludzkości w pragmatyce orzeczniczej trybunałów międzynarodowych, która widoczna jest przede wszystkim w przypadku dobrowolnego przyznania się do winy i związanego z tym zagadnienia tzw. ugody obrończej (*plea agreement*). Znaczna trudność udowodnienia oskarżonemu zbrodni ludobójstwa powoduje, że trybunały te (a w szczególności Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosła-

²⁶ A. Nollkaemper, *Concurrence Between Individual Responsibility and State Responsibility in International Law*, *International and Comparative Law Quarterly* 2003, t. 52, nr 3, s. 618–619, 627–629.

²⁷ Elementy Definicji Zbrodni MTK (*Elements of Crimes*), dok. MTK nr ICC-ASP/1/3 (part II-B).

wii) niezwykle rzadko skazują oskarżonych za tę zbrodnię, preferując skazanie za zbrodnie przeciwko ludzkości. Dobrze ilustruje to sprawa *Biljany Plavsić*, której postanowiono zarzuty popełnienia zbrodni ludobójstwa, współdziałania przy popełnieniu ludobójstwa oraz trzy zarzuty obejmujące zbrodnie przeciwko ludzkości (prześladowania, eksterminację i zabójstwo). Oskarżona zawarła ugodę obrończą, w której przyznała się do winy tylko w zakresie jednego z zarzutów (zbrodni przeciwko ludzkości: prześladowania) w zamian za odstąpienie przez oskarżyciela od zarzutów związanych ze zbrodnią ludobójstwa. Izba Orzekająca skazała oskarżoną na 11 lat pozbawienia wolności²⁸.

Na kanwie prowadzonego wywodu konieczne jest uwzględnienie zarówno specyfiki pojęciowej prawa międzynarodowego publicznego, jak i, w ograniczonym zakresie, nomenklatury właściwej dla międzynarodowego prawa karnego. Jakkolwiek praca osadzona jest w prawie międzynarodowym publicznym, wykorzystanie w procesie analizy, w pomocniczym i jedynie niezbędnym zakresie, pojęć i terminów wywodzących się z nauki prawa karnego, okazało się konieczne. Stosowanie ich wymuszone zostało brakiem w nauce prawa międzynarodowego publicznego odpowiedników rozbudowanej prawnokarnej terminologii, odnoszącej się między innymi do form zjawiskowych i stadialnych popełnienia przestępstwa, struktury przestępstwa, znamion strony przedmiotowej i podmiotowej oraz problematyki winy. W tym zakresie M. Płachta wskazuje, że strona podmiotowa przestępstw międzynarodowych odpowiada pojęciu *mens rea*, strona przedmiotowa zaś – pojęciu *actus reus*²⁹, przy czym obydwie regularnie wykorzystywane są w piśmiennictwie dotyczącym zbrodni międzynarodowych. Podobnie wskazuje M. Boot, wychodząc z zasadniczo bliskiego polskiemu prawu niemieckiego porządku prawnego – uważa, że *mens rea* stanowi element psychiczny/subiektywny zbrodni (szczególny stan umysłu wymagany przez przepisy dla popełnienia danego przestępstwa), *actus reus* zaś stanowi jej element fizyczny/obiektywny³⁰. Kolejnym aspektem terminologicznym penalizacji zbrodni międzynarodowych jest to, że ich

²⁸ Zob. skonsolidowany akt oskarżenia z dnia 23 lutego 2001 r. w sprawie IT-00-39 & 40-PT *Oskarżyciel v. Krajisnik and Plavsić* oraz *Orzeczenie o wymiarze kary* wydane przez Izbę Orzekającą dnia 27 lutego 2003 r.

²⁹ M. Płachta, *Międzynarodowy...*, t. 1, s. 416.

³⁰ M. Boot, *Genocide, Crimes against humanity, War Crimes, Nullum Crimen Sine Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court*, Antwerpen 2002, s. 116.

strukturę można rozbić na stronę podmiotową, przedmiotową i kontekst³¹, który będzie odpowiadał pojęciu znamion ogólnych (elementów *chapeau*). Należy także podkreślić, że czasem wykorzystywane pojęcie elementów zbrodni zbliżone będzie do pojęcia znamion funkcjonującego w polskiej nauce prawa³².

³¹ M. Płachta, *Międzynarodowy...*, t. 1, s. 416.

³² Tamże, s. 416–417.

Rozdział 1

Zbrodnie międzynarodowe *sensu stricto*

1.1. Pojęcie zbrodni międzynarodowych

Podstawowym terminem stanowiącym fundament dla wszelkich rozważań prowadzonych dalej jest pojęcie zbrodni międzynarodowej. Spotyka się oczywiście także inne określenia czynów penalizowanych przez prawo międzynarodowe, takie jak przestępstwa wojenne, przestępstwa prawa międzynarodowego lub naruszenia prawa wojennego i humanitarnego, jednak to pojęcie zbrodni międzynarodowych jest zarówno powszechnie aprobowane i najpoprawniejsze³³. Spotykane w literaturze zamiennie stosowanie terminów „zbrodnia międzynarodowa” oraz „naruszenie prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych”, nie jest zasadne³⁴. Jakkolwiek poważne naruszenia prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych (ang. *violations of international humanitarian law*) mogą kwalifikować się jako zbrodnie międzynarodowe (ang. *international crimes*), nie wyczerpują one pełnego zakresu tego pojęcia, a zatem nie mogą służyć jako definicja ogólna pojęcia szerszego zakresowo. Warto także już na wstępie podkreślić, że termin „zbrodnia międzynarodowa” może być definiowany na dwa sposoby:

³³ Odpowiednio, por. M. Gąska, A. Ciupiński, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Wybrane problemy*, Warszawa 2001, s. 104; E. Dynia, *Przestępstwa prawa międzynarodowego. Odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa jednostki*, Warszawa 1999, *in extenso*; K. Lankosz, *Penalizacja w międzynarodowym prawie publicznym czynów osób winnych najpoważniejszych zbrodni wagi międzynarodowej* (w:) K. Baran (red.), A. Zoll, J. Halberda, *Dziedzictwo prawne XX wieku. Księga pamiątkowa z okazji 150-lecia Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2001, s. 247.

³⁴ E. van Sliedregt, *The criminal...*, s. 3.

- a) jako czyn zabroniony pod groźbą kary, przypisywalny jednostce na zasadzie winy, którego popełnienie narusza normy prawa międzynarodowego bezpośrednio, a więc w formie stosowania zasad prawa karnego w prawie międzynarodowym;
- b) jako czyn niezgodny z prawem międzynarodowym przypisywalny państwu jako forma *delictum iuris gentium* i powodujący powstanie międzynarodowej odpowiedzialności państwa – czy to w zarzuconej obecnie postaci tzw. zbrodni międzynarodowej państwa (dawny art. 19 projektu Artykułów o Odpowiedzialności Państw z 1976 r.³⁵) czy też nowocześniejszej koncepcji poważnych naruszeń norm peremptoryjnych prawa międzynarodowego (art. 40 i art. 41 projektu Artykułów o Odpowiedzialności Państw z 2001 r.³⁶).

Co do zasady ewolucja historyczna i zakres rodzajów czynów wchodzących w skład tych dwóch terminów są tożsame, gdyż obie koncepcje obejmują najpoważniejsze naruszenia prawa międzynarodowego publicznego. Zupełnie jednak odmienne jest ustalanie odpowiedzialności w tych dwóch przypadkach, nie tylko w odniesieniu do skrajnie różniących je zasad winy i przypisania, lecz także w odniesieniu do instytucji mogących stosować prawo i nakładać kary. W niniejszej monografii zbrodnie międzynarodowe rozumiana i analizowana jest jako przedmiot zainteresowania międzynarodowego prawa karnego, a więc w relacji do czynów jednostek i ich odpowiedzialności w prawie międzynarodowym.

Zbrodnie w potocznym ujęciu to „ciężkie przestępstwo, np. zabójstwo, rozbój” oraz „czyn zasługujący pod względem etycznym na najwyższe potępienie”³⁷. Prawo karne funkcjonujące w większości państw od wieków zna rozróżnienia na kategorie przestępstw (samyh ponadto odróżnianych od przypadków mniejszej wagi – wykroczeń stanowiących uzupełnienie prawa karnego) według ich ciężaru gatunkowego (oceny o charakterze generalnym ich szkodliwości społecznej dokonanej przez ustawodawcę), uszeregowując je według kryterium wagi danego naru-

³⁵ *Report of the Commission to the General Assembly on the work of its twenty-eighth session* Yearbook of the International Law Commission 1976, vol. 2, part 2, s. 96, dok. ONZ nr A/CN.4/SER.4/1976/Add.1 (part 2).

³⁶ *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, Yearbook of the International Law Commission 2001, vol. 2, part 2, November 2001, dok. ONZ nr A/56/10, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_6_2001.pdf.

³⁷ E. Sobol (red.), *Nowy słownik języka polskiego* PWN, Warszawa 2002, s. 1258.

szenia i kryterium sposobu ścigania karnego. Polski kodeks karny – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), dokonując podziału przestępstw na zbrodnie i występki, stanowi w przepisie art. 7 § 2: „Zbrodnią jest czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 albo karą surowszą”. Podobne rozwiązanie przewiduje francuski Code Pénal z dnia 22 lipca 1994 r., który w art. 111-1 i art. 111-2 posługuje się pojęciem powagi (*gravité*) typów czynów zabronionych i na jego podstawie wydziela zbrodnie (*crimes*), występki (*délits*) i wykroczenia (*contraventions*), rozróżniając zbrodnie i występki przez zagrożenie karne³⁸. Również system prawa amerykańskiego posługuje się podziałem na zbrodnie (*felonies*) i występki (*misdemeanors*), przy czym podział ten opiera się także na ciężarze gatunkowym tych czynów (*severity, seriousness*), a w większości stanów zbrodnie zagrożone są karą śmierci i karą pozbawienia wolności w wymiarze co najmniej roku³⁹. Przyjęte przez polskie ustawodawstwo rozróżnienie kategorii czynów określonych jako „zbrodnie” podobnie jak w innych państwach opiera się zatem na kryterium groźącej, nie zaś orzeczonej, kary pozbawienia wolności oraz dodatkowo na czynniku strony podmiotowej, gdyż zbrodnie popełnić można jedynie umyślnie, na co jednoznacznie wskazuje treść art. 8 k.k. Zbrodnią jest więc czyn formalnie zakwalifikowany przez obowiązujące przepisy jako ciężkie przestępstwo, z samej swojej istoty zasługujący na przeciwstawienie mu się, potępienie i zwalczanie, a przy tym zagrożony wyższą karą niż przestępstwa mniejszej wagi (występki, ang. *misdemeanors*, fr. *délits*). Wskazanie na funkcjonujące w wewnętrznym prawie karnym rozróżnienia typów przestępstw jest o tyle konieczne i relewantne do zagadnień prawnomiędzynarodowych, że międzynarodowe prawo karne oparte jest dogmatycznie na dorobku nauki wewnętrznego prawa karnego. Prawo to stanowi bowiem jeden z bardziej znaczących elementów genezy międzynarodowego prawa karnego, a nadto pewne odwołania do jego dogmatyki, doktryny i orzecznictwa można znaleźć w orzecznictwie trybunałów międzynarodowych⁴⁰.

³⁸ Zob. *Code penal. Version consolidée au 1 janvier 2014*, tekst aktu dostępny w języku francuskim pod adresem <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719>.

³⁹ L.J. Siegel, *Introduction to Criminal Justice*, Belmont 2009, s. 143–145.

⁴⁰ A. Cassese, *International Criminal Law*, Oxford–New York 2008, s. 6; R. Cryer, H. Friman, D. Robinson, E. Wilmhurst, *An introduction to international criminal law and procedure*, Cambridge 2010, s. 5–6, 11–12; M. Boot, *Genocide, Crimes...*, s. 15;

Tomasz Iwanek – doktor nauk prawnych, adiunkt na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, aplikant sędziowski Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury w Krakowie; specjalizuje się w prawie międzynarodowym publicznym, międzynarodowym prawie karnym, prawie konfliktów zbrojnych oraz prawie karnym; prowadził badania naukowe m.in. w Graduate Institute of International Studies w Genewie oraz Raoul Wallenberg Institute w Lundzie. Autor krajowych i zagranicznych publikacji naukowych z zakresu nauk prawnych i politycznych.

■ Monografia jest unikatową pracą z zakresu prawa międzynarodowego publicznego i międzynarodowego prawa karnego. Oprócz szczegółowej analizy definicji i postaci zbrodni ludobójstwa oraz zbrodni przeciwko ludzkości autor omówił w niej szeroko problematykę zbrodni międzynarodowych *sensu stricto* z uwzględnieniem najnowszego dorobku orzecznictwa i literatury.

■ Krąg odbiorców książki obejmuje adwokatów, radców prawnych, prokuratorów, sędziów – w szczególności sędziów sądów okręgowych, jak również funkcjonariuszy służb mundurowych (w tym prokuratury i sądów wojskowych), urzędników, pracowników nauki (nauk prawnych, społecznych, historycznych), pracowników instytucji kultury (np. muzeów) oraz osoby zaangażowane w prace wybranych organizacji pozarządowych.

„Recenzowana praca jest bardzo wartościowym wkładem w debatę nad problematyką zbrodni międzynarodowych. Znajdujemy tu rzetelne opracowanie i prezentację stosownych norm traktatowych oraz ich wykładnię w świetle dorobku orzeczniczego trybunałów międzynarodowych, a także sądów krajowych. Autor w sposób zasługujący na uznanie sięgnął do dorobku doktryny i wykorzystał go, podejmując również tam, gdzie uznał to za stosowne, polemikę z cytowanymi autorami”.

Prof. dr hab. Roman Wieruszewski

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-264-8220-5

9 788326 482205

Cena 99 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01
zamowienia.książki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

9788326482205 M01P01